

De grondleggers

Daniel Paarlberg

De grondleggers

Het onwaarschijnlijke verhaal
van Nederland
1000-1600

ZWARTJES & LABOVIĆ

© 2026 Daniel Paarlberg

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining zijn niet toegestaan. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, online publicatie of op welke andere wijze en/of door welk ander medium ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Deze uitgave kwam tot stand door bemiddeling van Sebes Bisseling Kleuver Literary Agency te Amsterdam.

Omslagontwerp Jan van Zomeren
Kaarten Tijs Koelemeijer

ISBN 9789039101308
ISBN (e-book) 9789039101315
NUR 680

danielpaarlberg.nl
@zlpublishers
Zwartjes & Labovic is onderdeel van VBK | media, Utrecht

Zwartjes & Labovic vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Voor Boaz

Inhoud

Inleiding 9

De Grote Ontginning

- De uithoek 17
- De mensen 25
- Het contract 39
- Het netwerk 52
- De samenwerking 69

De Grote Omkering

- De mislukking 95
- De waterwerken 106
- Het voedsel 121

De Grote Bloei

- De revolutie 137
- De handelsroutes 150
- De brandstof 166
- Het evenwicht 192
- De vlucht 205

Epiloog 221

Literatuurlijst 229

Inleiding

De winnaar schrijft de geschiedenis, en wij maakten er een *Asterix en Obelix*-verhaal van. Van vergeelde, opgekrulde prenten en mijn begeesterde geschiedenisleraar leerde ik dat Nederland werd geboren in de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Ja, de verhalen waren meeslepend. De onverschrokkenheid van Kenau Simonsdochter Hasselaer, die een vrouwenleger aanvoert dat kokende pek over de aanstormende Spaanse soldaten giet. Het cruijffiaanse gogme van de watergeuzen die zomaar Den Briel innemen. Een Pietje Bell-achtig jongetje dat ontdekt dat de Spanjaarden hun beleg van Leiden hebben afgebroken en triomfante-lijk terugkeert met een achtergelaten pot hutspot. Willem van Oranje die onsterfelijkheid verwerft door op het juiste moment te sterven. De vrijheidsdrang van steden die liever sterven van de honger dan onder de knoet van een buitenlandse macht verder te leven.

Die Tachtigjarige Oorlog is het startsein voor de Gouden Eeuw. Er zijn heroïsche verhalen over de eerste ontdekkingsreizen, ontberingen op Nova Zembla en het verslaan van de Spaanse armada. De zilvervloot die binnenloopt, letterlijk en figuurlijk. De welvaart uit zich in overdreven luxe: exclusieve tulpen, extravagante kleding en vergulde poppenhuizen. Inmiddels kennen we de prijs van die welvaart.

In onze honger naar rijkdom deinsden we niet terug voor slavernij, plundering en geweld. Het is de donkere keerzijde van onze bloeiperiode.

Ook ik nam dit verhaal over het ontstaan van Nederland voor waar aan. Tot ik, verscholen in een boek over onze rivierdelta, iets las wat direct mijn aandacht greep. Een verhaal over duizenden boeren die rond het jaar 1000 naar het westen van Nederland trokken om daar een nieuw bestaan en een nieuwe samenleving uit de grond te stampen. Het intrigeerde de socioloog in mij: gewone mensen die een nieuwe samenleving stichten, uitgerekend op de plek die zeshonderd jaar later het centrum van de wereld zou zijn? Is dat toeval?

Het was het begin van een zoektocht die mijn beeld van onze geschiedenis op zijn kop heeft gezet. De Tachtigjarige Oorlog en de Gouden Eeuw zijn niet de oorzaak van het succes, maar het gevolg ervan. De echte ontstaansgeschiedenis van Nederland begint honderden jaren eerder en vertelt het verhaal van duizenden boeren die een nieuwe samenleving stichten, gewaagde beslissingen nemen als ze worden geconfronteerd met tegenslagen en onbedoeld de kiem leggen voor de eerste moderne samenleving ter wereld.

Het is een onwaarschijnlijk verhaal, waarin tegenslag de bevolking keer op keer dwingt om zichzelf opnieuw uit te vinden. Waarin geen helden en koningen de hoofdrol spelen maar anonieme boeren en handelaren. Waarin succes geen vooropgezet plan is maar een samenloop van omstandigheden. Waarin de loop van de geschiedenis niet wordt

bepaald door een beslissende veldslag maar door onzichtbare krachten die in de loop van eeuwen hun werk doen.

Want hoewel de opkomst van Nederland uniek is, zijn de drijvende krachten achter die opkomst dat niet. Tijdens het onderzoek voor dit boek dreven mijn gedachten daardoor vaak af naar andere episoden uit de wereldgeschiedenis en het heden. Zulke parallellen wekken dit verhaal tot leven en maken van een bijzondere geschiedenis van Nederland een universeel verhaal over de mensheid. Laten we de heldenverhalen terzijde schuiven en op zoek gaan naar de échte grondleggers van ons land.

In dit boek hanteer ik de hedendaagse geografische aanduidingen, ook als die destijds nog niet bestonden. Dit komt de herkenbaarheid ten goede en voorkomt dat naamsveranderingen moeten worden uitgelegd, wat vaak zou voorkomen gezien de reuzenstappen die dit boek door de geschiedenis zet.

Centraal staat een gebied dat grofweg overeenkomt met de huidige Randstad en dat ik de West-Nederlandse laagvlakte zal noemen. Rond 1600 zal dit het machtigste deel van Nederland zijn, met steden als Amsterdam, Haarlem, Leiden, Den Haag, Rotterdam en Dordrecht. Deze fysisch-geografische benaming sluit aan bij de oorsprong van de bloeiperiode: het veen dat dit gebied bedekt en dat zal worden gekoloniseerd. De grenzen bestaan grofweg uit het IJ (in het noorden), het Gooi en de Utrechtse Heuvelrug (in het oosten), Zeeland (in het zuiden) en de Noordzee (in het westen).

De West-Nederlandse laagvlakte valt voor een groot deel

samen met het grondgebied van Holland. Naarmate het verhaal vordert verliest een fysisch-geografische benaming aan relevantie en wint een staatkundige naam aan belang. Daarom zal ik geleidelijk vaker over Holland en de Hollanders spreken.

Dit is geen traditioneel geschiedenisboek maar een sociologisch boek óver geschiedenis. Namen en jaartallen komen slechts sporadisch voor. In plaats van individuele gebeurtenissen legt het de grote lijnen in de geschiedenis bloot. Op veranderingen in die grote lijnen is vaak geen precies jaartal te plakken, dus zal ik regelmatig afgeronde jaartallen hanteren om duidelijk te maken waar we ongeveer zitten.

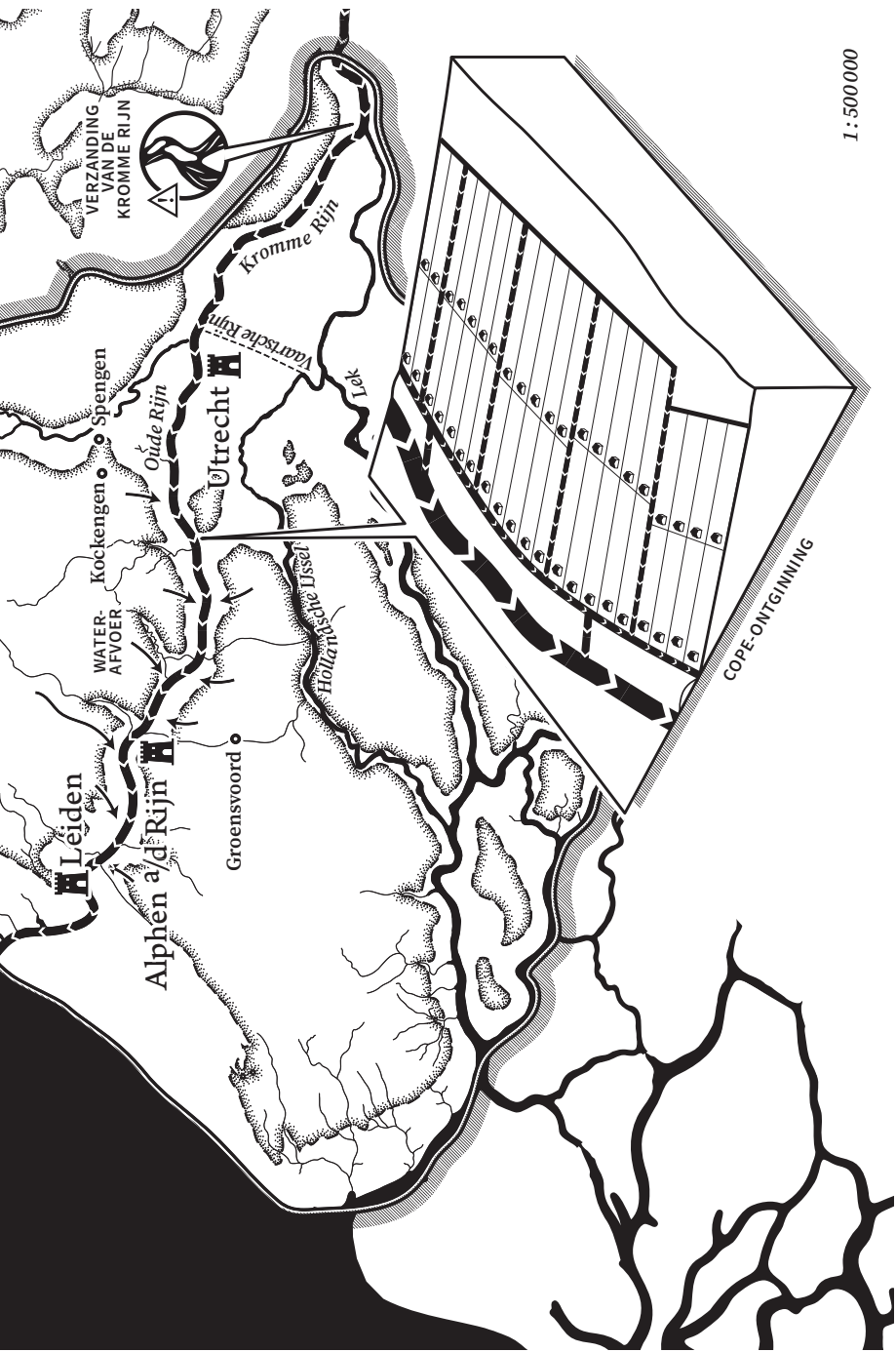
De tekst is opgebouwd volgens de drie stadia van ontwikkeling die de West-Nederlandse laagvlakte zal doorlopen. Die stadia volgen elkaar weliswaar op, maar zijn chronologisch niet strikt van elkaar gescheiden. Om die indruk en discussie daarover te vermijden geef ik de drie stadia dan ook geen jaartallen. De Grote Ontginning, zoals het eerste stadium heet, is een gangbare benaming. De Grote Omkering en de Grote Bloei zijn daarop geïnspireerd.

De Grote Ontginning

N

WEST-NEDERLANDSE
LAAGVLAKTE

De uithoek

Voor we in de geschiedenis duiken, volgt eerst een lesje aardrijkskunde. De West-Nederlandse laagvlakte die zeshonderd jaar later het centrum van de wereld zal zijn, is in het jaar 1000 nauwelijks bewoond. Het is drasland, waar water vrij spel heeft. De zee neemt regelmatig grote happen uit de smalle duinenrij en achter die duinen banen rivieren zich door zompige veengrond een weg naar zee. Dat geldt voor de hele Noordzeekust, van Noord-Frankrijk tot Noord-Duitsland: overal en overal legt het water zijn wil op.

Dit drasland ontstaat aan het einde van de laatste ijstijd, zo'n tienduizend jaar geleden. Door de lagere temperatuur en het vele poolijs is de zeespiegel lager dan nu. Mammoeten wandelen over de zandvlakte waar later de Noordzee ligt. Maar als de temperatuur stijgt en de ijskappen smelten, stijgt ook het water. De zandvlakte wordt zee en reikt zelfs verder dan de huidige kustlijn. Pas bij de hogergelegen gronden in Drenthe, de Utrechtse Heuvelrug en Noord-Brabant blijft het land uit de greep van de stijgende zee. Alles ten noorden en ten westen daarvan komt onder water te liggen.

Water schept land

De Noordzee is ondiep. Wind, getijden en stroming spelen met de bodem. Ze woelen zand los, voeren dat mee en laten het weer gaan. De bodem is constant in beweging. Maar de bodem, de wind en de getijden gedragen zich niet overal hetzelfde. Waar het water tot stilstand komt laat het meer zand los dan het oppakt en ontstaan zandbanken.

Aanvankelijk vallen die alleen bij eb droog. Maar hoe ondieper de zee, hoe langzamer ze beweegt en hoe meer zand ze achterlaat. Zandbanken groeien verder aan en vallen steeds langer droog. Ze krijgen gezelschap: biestarwe-gras voelt zich thuis in deze omstandigheden en heeft geen moeite met een scheut zeewater. De wortels klemmen het zand vast en voorkomen dat de zee het gras wegspoelt. Zo groeit de zandbank aan, tot ze permanent droog komt te liggen. Dan bieden helmgras en andere gewassen een helpende hand en verandert de zandbank in pril land.

De westenwind doet de rest. Die blaast het zand van de westkant van de zandbank tegen de steeds hogere oostkant. Zo krijgt elke zandbank hetzelfde uiterlijk: een vlak strand met een steeds hoger en breder duin aan de oostkant. Zandbanken die dicht bij elkaar liggen groeien aan elkaar vast. Op die manier ontstaat in de loop der eeuwen een vrijwel aaneengesloten kustlijn van strand en duin: onze Noordzeekust.

De strandwal sluit het achterliggende water grotendeels af van de zee. Daarachter ontstaat een lagune, waar de zee niets meer te zeggen heeft. Maar daardoor is het nog geen

stilstaande plas zeewater. De zee is namelijk niet de enige kraan die water in deze badkuip laat stromen. Vrijwel alle grote Noord-Europese rivieren lozen hier hun water, dat via openingen in de strandwal de Noordzee bereikt. De Schelde, de Maas, de Rijn en al hun aftakkingen vervangen het zoute zeewater geleidelijk door zoet water.

De rivieren nemen niet alleen water mee. Grind, zand, planten, soms zelfs hele bomen worden meegevoerd. Zodra de rivieren de West-Nederlandse laagvlakte bereiken, gaan ze langzamer stromen. Het minimale hoogteverschil en de brede rivierbeddingen vertragen de rivieren en hoe trager een rivier stroomt, hoe meer troep die achterlaat. Zand en grind zakken naar de bodem, takken grijpen zich vast aan een oever en planten hopen zich op in buitenbochten. Elke keer als een rivier buiten haar oevers treedt en zich weer terugtrekt, laat ze een nieuwe laag achter.

Dat is precies wat in de West-Nederlandse laagvlakte gebeurt. De vlakke, ondiepe bodem, die eerder het zand liet neerslaan en aangroeien tot de afsluitende strandwal, zal nu grind, zand en plantenresten laten neerslaan en aangroeien tot een dikke laag slib. Daarop groeien riet en andere planten. Resten van dode planten zouden normaal gesproken wegrotten, maar onder water komen ze niet in aanraking met zuurstof en dus rotten ze niet. Hetzelfde geldt voor de plantenresten die door rivieren zijn meegevoerd. Zolang die geen zuurstof krijgen wordt de laag onverteerde plantenresten dikker en dikker. Zo ontstaat veen.

Je zou denken dat dit veen nooit hoger kan worden dan de rivieren die de plantenresten moeten aanvoeren. Het veen zuigt het water echter op als een spons: volledig verzadigd

kan het voor wel 90 procent uit water bestaan. Het veen blaast zichzelf op tot het een paar meter hoger komt te liggen dan de rivieren die het hebben gevormd. Zo schept het water het land.

Hoewel, land... Het is een blubberige bende. Het veen is zelf al meer water dan land, maar zelfs het sponzige veen kan niet al het water vasthouden. Het overtollige water verzamelt zich in veenstroompjes, die traag naar rivieren stromen. Bovendien is het slappe veen geen partij voor de rivieren. Die hebben vrij spel en treden zo vaak buiten hun oevers dat eigenlijk niet te zeggen is waar hun oevers zich precies bevinden. Soms slaan rivieren zelfs hele stukken land weg en scheppen ze grote meren.

Bovendien is de kustlijn bepaald geen onneembare vesting. Stormvloed en zee slaan stukken duin kapot of werken zich via rivieren een weg het land in. Een paar keer per eeuw breekt de zee zelfs dwars door de duinen. Dat lot treft Zeeland bijvoorbeeld in 1134, als de Westerschelde ontstaat en Zeeland een archipel wordt. Herhaaldelijke overstromingen zullen het veen in Zeeland wegslaan of het bedekken met zand en klei. Een paar decennia later, in 1170, breekt de Noordzee door de duinen tussen Texel en Den Helder. Het water snijdt Texel af van het vasteland en breidt een binnensee genaamd Almere uit tot de Zuiderzee. Het zijn niet de eerste stormvloed en het zullen niet de laatste zijn. Ook in Vlaanderen, Noord-Nederland en Noord-Duitsland houdt de zee huis. Stormvloed en zee slaan gaten in het land, laten het onderlopen en trekken zich weer terug.

Rond het jaar 1000 is de Noordzeekust van West-Vlaanderen tot Noord-Duitsland bedekt met een plak veen waar